

11. Левада Ю.А. Возвращаясь к феномену «человека советского»: проблема методологии анализа / Ю.А. Левада // Экономические и социальные перемены : Мониторинг общественного мнения: Информ. бюллетень. — 1995. — № 6. — С. 14-18.
12. Попова И.М. Повседневные идеологии / И.М. Попова // Социологический журнал. — 1998. — № 3/4. — С. 5-21.
13. Крестинина Е.С. Политическая идентичность как фактор двусторонних отношений: теоретический аспект / Е.С. Крестинина // <http://image-of-russia.livejournal.com/61443.html>
14. Хевеши М.А. Толковый словарь идеологических и политических терминов советского периода / М. А. Хевеши. — 2-е изд., доп. — М. : Международные отношения, 2004. — 189 с.
15. Сарнов Б. Наш советский новояз. Маленькая энциклопедия реального социализма / Бенедикт Сарнов. — М. : Материк, 2002. — 768 с.
16. Баришполець О. Лжеінформація в комунікаційних процесах / О. Баришполець // Соціальна психологія. — 2007. — Спец. вип. — С. 91-100.
17. Slezkine Yu. The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism / Yu. Slezkine // Slavic Review. — 1994. — Vol. 53, No. 2 (Summer). — P. 414-452.
18. Смит Дж. Оценка советской национальной политики: к построению количественной модели / Дж. Смит // Новая имперская история постсоветского пространства (Библиотека журнала "Ab imperio") / Под ред. И.В.Герасимова, С.В. Глебова, А.П.Каплуновского. — Казань : Центр исследований национализма и империи, 2004. — С. 353-372.
19. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик ; авториз. пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак. — К.: Критика, 2008. — 303 с.
20. Рябчук М. "Сяк-так, абияк": двадцять років посткомуністичної трансформації в Україні / М. Рябчук // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер з нім. — К. : К.І.С., 2011. — С. 381-396.
21. Суни Р. Диалектика империи: Россия и Советский Союз / Р. Суни // Новая имперская история постсоветского пространства (Библиотека журнала "Ab imperio") ; под ред. И.В.Герасимова, С.В. Глебова, А.П.Каплуновского. — Казань : Центр исследований национализма и империи, 2004. — С.163-196.

Каганов Ю.О. Национальная идентичность и советская идеология: проблемы теоретической концептуализации

Статья посвящена теоретическому и историографическому анализу феноменов национальной идентичности и советской идеологии. Постулируется проблема влияния советской идеологии на процессы формирования украинской национальной идентичности во второй половине XX в. и перспективные пути ее изучения. Акцентируется внимание на соотношении официальной (советской, политической) и национальной (гражданской, этнической) идентичностей в условиях советской идеологической политики.

Ключевые слова: национальная идентичность, идеология, агитация, пропаганда, языковой дискурс.

Kaganov Yu.O. National identity and Soviet ideology: the problems of theoretical conceptualization

The article is devoted to theoretical and historiographic analysis of phenomena of national identity and Soviet ideology. Problem of the influence of Soviet ideology on the processes of formation of Ukrainian national identity in the second half of XX century and perspective ways to study it are posited. The attention to the ratio of official (Soviet, political) and national (civil, ethnic) identities in the Soviet ideological politics.

Keywords: national identity, ideology, agitation, propaganda, language discourse.

УДК: 930.2(477)

Т. В. Винарчук

РЕГІОН, ПРИКОРДОННЯ, ФРОНТИР ЯК КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В українській та зарубіжній історіографії набуває поширення напрямок наукового аналізу так званих фронтирів, або порубіжних територій, який бере витоки в історіографії США. В результаті наукових пошуків та теоретичного переосмислення вчені не тільки модернізували цю теорію, а також об'єднали відхід від лінійного розуміння фронтиру. Релігійні, культурні, ментальні, національні та інші типи фронтирів можуть формуватися не обов'язково вздовж державного кордону. Для їх означення можна використовувати такі терміни, як фронтірні зони, внутрішні фронтіри, зони розламу.

Ключові слова: регіон, історична регіоналістика, прикордоння, фронтір, компаративістика, державотворення.

В останні роки перелік питань, що активно обговорюються в ЗМІ, доповнили проблеми національної єдності та консолідації українського суспільства, з якими тісно пов'язують тенденції посилення регіоналізації. Не можливо не помітити що, такі слова, як регіон, регіоналізм викликають потужні емоції, при чому у прихильників різних політичних сил діаметрально протилежного характеру: від захоплення до тривоги, одні вбачають в регіоналізації панацею від усіх бід, а інші – розпад держави. Проте, надмірні емоції в розгляді цих явищ не лише надають їм негативного забарвлення, а, найголовніше, не дозволяють зважено визначити позитивні та негативні наслідки від поглиблення

процесів регіоналізації України, або, навпаки, від централізації. На перший погляд, авторитаризм центру та регіональний егоїзм мають антогоністичний вектор дії, спрямований на взаємне знищення, проте небезпечним є як їх протиставлення, так і їх ігнорування. Натомість неупереджений підхід вкаже на спільні інтереси, відмінності у потребах та можливі компромісні рішення у поєднанні тенденцій централізації та регіоналізації, що дозволить об'єднати суспільство та зміцнити державу.

Історична наука не залишається осторонь суспільних запитів та реагує на них поглибленням наукового пошуку у відповідних напрямках. Насамперед постає питання про ступінь політичної заангажованості та історичної обумовленості регіоналізму в Україні, розмежування в цьому явищі політичних міфів та історичної дійсності, визначення природних передумов його формування та відокремлення спроб перебільшення тих чи інших факторів, що надмірно нагнітає ситуацію. Посилення зацікавленості проблемами історії української державності визначає нагальність наукового дослідження впливу регіонального фактору на національно-визвольну боротьбу, державотворення, формування національної свідомості українців.

Звернення до сучасної вітчизняної історіографії засвідчує помітне зростання уваги вітчизняних вчених до теоретичних та методологічних засад історичних досліджень регіонів, практичного вирішення наукових завдань. Разом з тим, тенденція до збільшення кола вчених та кількості публікацій регіональних досліджень характерна також для зарубіжної історіографії, на що вказують, зокрема, такі українські фахівці, як В. Смолій [1], Я. Верменич [2]. Київська дослідниця Л. Нагорна зазначає напрямки, в яких розвиваються регіональні дослідження в зарубіжних країнах: «У США акціотаж навколо ідей «мультиверсуму» й мультикультуралізму поступається місцем поглибленому інтересу до локалітетів і соціокультурних традицій. У Франції «школа «Анналів» виразно еволюціонує у бік вивчення «мов ментальностей» у широкому діапазоні від «макро-» до «мікроментальностей». У Німеччині «друге дихання» дістало традиційне «народознавство» (Volkskunde), якому соціум «пробачив» колишній крен у бік нацистської ідеології» [3, с.90].

Повернення істориків до регіональних досліджень зумовлено цілим комплексом різноманітних причин, серед яких можна виділити зовнішні (загальносвітові тенденції), соціально-економічні, історичні, суспільно-політичні тощо. Українські та зарубіжні вчені майже одноставно наголошують на тому, що зростання уваги до регіонів обумовлено процесом глобалізації. Насамперед, як зазначає наприклад В. Смолій, таким чином спільноти намагаються протистояти уніфікації та стандартизації, тобто зберегти національні, або локальні особливості [1, с.7].

Луганський вчений І. Кононов зацікавленість дослідників регіонами розглядає в контексті ідей стійкого розвитку та глобалізації. Так, прагнення до глибокого пізнання простору життєдіяльності спільноти обумовлено необхідністю гармонізації стосунків людини з природою насамперед у своєму ареалі існування для забезпечення стійкого розвитку, у тому числі й всього людства [4, с.58]. Система транснаціонального капіталу (ТНК), як складова процесу глобалізації, має негативні наслідки для національних ринків. Цілком зрозуміло, що ТНК на національних ринках має значні переваги, що дозволяє йому посісти майже монопольне положення в багатьох сегментах національного ринку. І. Кононов наголошує на деструктивних наслідках поширення ТНК, оскільки національні держави втрачають важелі впливу на суспільні процеси, зниження податкових находжень обмежують соціальні функції. Тому завдання регуляції суспільного життя з державного рівня переміщуються в регіони [4, с.60].

Отже, регіоналізація може також розглядатися в якості шляху до вдосконалення форм управління, регуляції стосунків між центром та периферією, що особливо актуально для українського суспільства в умовах соціально-економічної кризи. Важливі сфери життєдіяльності в Україні фінансуються із державного бюджету, від якого залежать матеріальний добробут значної кількості громадян, розвиток інфраструктури в регіонах, рівень медичного обслуговування, освіти тощо. Оскільки об'єм державного бюджету України менший від реальних потреб та не дозволяє повноцінно фінансувати усі сфери, цілком закономірно, що час від часу загострюється питання про справедливість перерозподілу бюджетних коштів між регіонами, при чому певні регіони вважають себе несправедливо обділеними.

Питання регіоналізації на тлі стосунків центр-регіон може загостритися в будь-якій державі в умовах соціально-економічної нестабільності. Наприклад, польська дослідниця Тереза Мареш підкреслює, що регіоналізм в Польщі часто зумовлений незадоволенням регіонів політикою центральної влади [5, с.71].

Цілком зрозуміло, що такі загальносвітові тенденції, як протистояння негативним побічним ефектам глобалізації, протиріччя між центром та регіонами, повністю не вичерпують актуальності регіональних історичних досліджень в Україні. Окрім цих чинників українські науковці окреслюють цілий спектр внутрішніх причин. Наприклад, Я. Верменич вважає, що регіоналістика сприятиме деміфологізації української історії, поясненню сегментованості та різноспрямованості українського суспільства тощо [6, с.8-13].

Українська вчена І. Колесник піднесення уваги до даного напрямку історичних досліджень на початку ХХІ ст. називає ренесансом регіоналізму та вважає, що створило передумови для нього

падіння тоталітарного режиму, оскільки процес самоідентифікації спільнот, що розпочався, дав повштовх до пробудження інтересу до місцевої історії, культури тощо [7, с.212-213]. Крім того, на думку цієї дослідниці, ренесанс регіоналізму активізував постмодернізм: «Одним із засадничих принципів постмодернізму є принцип диференціації, що протистоїть будь-яким проявам тоталітарності в політичних практиках та духовній сфері» [7, с.213].

Таким чином, зважаючи на розмаїття факторів, що обумовили зростання уваги до регіональних історичних досліджень, із впевненістю можна назвати цей процес закономірним явищем. Разом з тим, регіональна історія має давні традиції в українській історіографії.

На ранніх етапах історичних наукових пошуків другої половини XVIII ст. в Україні популярними були регіональні дослідження [7, с.207]. Цей напрямок не втратив актуальності в XIX ст. та в умовах українського національного відродження варто наголосити на вагомому внеску історичної регіоналістики у формування історичної пам'яті та національної свідомості.

Наприклад, відмінності між регіонами Російської імперії використав в обґрунтуванні ідеї державної самостійності України Ю. Бачинський у відомій роботі «Україна ingredienta» (1895). На його думку, європейська Росія поділялася на три регіони, в яких мешкали три різні народності і мали певну економічну «відрубність»: східний регіон (великоруська народність), південно-західний (українці), північно-західний (поляки). Нерівномірність економічного розвитку трьох означених регіонів повинна спричинити боротьбу між ними, у результаті якої має встановитися політичний поділ: «Та економічна боротьба виявиться в жаданні поділу Росії на відрубні політичні організми» [8, с.87].

Регіональна історія складала потужний напрям історіографії наприкінці XIX – на початку XX ст., який представляє насамперед українській вчений В. Антонович та його школа [7, с.209-210]. Яскравий послідовник В. Антоновича, М. Грушевський, здійснював регіональні дослідження, але головним чином в контексті поділу українських земель між іншими державами. Після утвердження радянської влади в Україні для історичної регіоналістики склалися несприятливі умови: репресовано істориків, встановлено ідеологічні обмеження, звужено коло пошукових напрямків. Поглиблення регіональних досліджень виявилось небажаним для радянської історичної науки, яку авторитарний режим зобов'язав створити історичне обґрунтування створення СРСР, підтримувати тезу про спільність історичного процесу, походження, підкреслювати подібність культури українців та росіян тощо. Проте, в тих умовах нішою для реалізації творчих задумів вчених у галузі історичної регіоналістики стало краєзнавство [9, с.82-83].

Останнім часом в українській історичній науці поширюються дослідження так званих фронтирів, або порубіжних територій. Цей напрям бере витoki в історіографії США, де він пройшов етапи від вивчення просування американських поселень на захід до аналізу взаємодії різних культур [10].

Засновником концепту фронтіру в історичних дослідженнях вважається американський вчений Фредерик Тернер, який наприкінці XIX ст. проаналізував процес колонізації європейськими переселенцями американських територій. Дослідник дійшов висновку, що в результаті взаємодії факторів різного характеру склалося таке нове явище, як американець. Нові поселення не були точними копіями європейських традицій через те, що, по-перше, переселенці колонізували не безлюдні території, по-друге, колоністи змушені були прилаштовуватися до незвичних, суворих природних умов проживання, а тому переймати досвід місцевого населення [11, с.13-14].

Від часу перших публікацій Ф. Тернера минуло понад 100 років, проте кількість досліджень прикордонних територій з кожним роком збільшується. При чому, така тенденція характерна як для вітчизняної історіографії, яка практично тільки приступила до опанування парадигми фронтіру, так і для зарубіжної історичної науки. Незважаючи на те, що концепція Ф. Тернера неодноразово піддавалася критичному огляду, стійка увага дослідників до феномену прикордоння засвідчує те, що цей концепт ще не вичерпав свій пошуковий потенціал.

За століття географічні ареали фронтірних досліджень розширилися, давно вийшли за межі Американського континенту та плідно застосовуються для вивчення історичних процесів Європи та Азії. Насамперед дослідники звернулися до характеристики колонізаційних процесів різних історичних періодів в інших частинах світу, враховуючи те, що розселення народів відбувалося у відмінних умовах та під дією різноманітних причин. Оскільки чітке розмежування національних територій не було завершено ще у XIX ст., державні кордони до певної міри залишалися рухливими, що супроводжувалося також переміщеннями народних мас. В результаті сформувалися прикордонні території, які характеризувалися активними культурними взаємовпливами, що обумовило звернення вчених до теорії фронтіру.

Вчені не використовували трафаретно підходи Тернера, а пристосовували їх відповідно до особливостей досліджуваної ситуації, історичного періоду, в тому числі через залучення нових пізнавальних методів наукового аналізу, концептуального переосмислення історичних процесів. Крім того, нагромаджені знання дали можливість історикам здійснити класифікацію фронтирів.

Сучасні парадигми прикордонних досліджень істотно відрізняються від первинної теорії Тернера. В результаті численних дискусій та досліджень вчені не тільки модернізували її, а також обґрунтували

відхід від лінійного розуміння фронтиру. Наприклад, практично всі учасники форму «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження», проведеного редакцією наукового журналу «Україна модерна», наголошують на можливому неспівпадинні прикордоння із державними кордонами [12].

Внаслідок динамічного розвитку цієї галузі історичної науки окрім терміну фронтір в наукових роботах використовується термін прикордоння, але дослідники звертають увагу на певну відмінність їх значення. Так як українська історіографія інтенсивно переймає досвід зарубіжних вчених, вітчизняні науковці цілком правомірно ставлять питання про правильність перекладу українською мовою іноземних термінів.

Стосовно термінологічної проблеми учасники форму «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження» висловили різні думки. Деякі науковці наголошують на суттєвих відмінностях між термінами, як в іноземних мовах, так і в українській. Зокрема німецький дослідник Андреас Каппелер зазначає: «Frontier позначає мобільний та динамічний кордон і стосується процесу та зони перетину. Boundary, натомість, має на увазі стійкий кордон, часто державний. Border і borderlands є загальнішими поняттями, які об'єднують і frontier, і boundary. Поняття borderlands також включає уявні межі/кордони» [12, с.50].

Американський професор Ларрі Вульф вказує на відмінному наповненні змісту понять «фронтір» та «прикордоння» в американській історіографії: «...«Прикордоння», на відміну від «фронтиру», не сприймається автоматично як об'єкт імперіалістичного підкорення. Для американців фронтір переважно був об'єктом для завоювання...» [12, с.59].

Погляди зарубіжних колег розділяє український дослідник С. Леп'яво, який схильний розглядати термін «фронтір» у зв'язку із активним рухом, колонізацією, а «прикордонню» надає таку властивість, як гнучкість [12, с.70].

На відміну від зазначених підходів, харківській історик В. Кравченко, який, з одного боку, погоджується із необхідністю термінологічного впорядкування, а з іншого відзначає незначну різницю між західними визначеннями «пограничності» [12, с.57].

Бйорріс Куцмані, вчений з Австрії, для того, щоб уникнути можливого перетинання термінів, використовує в дослідженнях поняття прикордонна лінія та прикордонний простір. При чому, як визначає цей історик, прикордонний простір не обов'язково передбачає політичний кордон, натомість прикордонна лінія закріплює прикордонний простір [12, с.73].

На наш погляд термін прикордоння цілком може застосовуватися в наукових дослідженнях для означення територій, на яких активні процеси взаємодії між спільнотами в різних сферах були обумовлені такими факторами, як колонізація, змішаний національного складу населення внаслідок природних процесів розселення та незавершення процесу територіального розмежування.

Не маємо нічого проти використання терміну фронтір, оскільки його переклад відповідає українському «прикордоння». Проте застосування терміну «фронтір» наголошує на активності процесів взаємовпливу, підкреслює спрямованість наукового дослідження на вивчення саме його характеру та наслідків, а також дозволяє відійти від лінійної локалізації. Наприклад, територія Полісся географічно представляє українсько-білоруське прикордоння. Однак, в контексті дослідження українського державотворення та формування нації, цей регіон скоріше представляє зону україно-польського розламу, ніж білоруського. У той період білоруси перебували в умовах подібних до українців: не мали власної державності, зазнавали асиміляторської політики уряду Російської імперії та розгортали національне відродження. Натомість, польські суспільно-політичні рухи, національно-визвольна боротьба тощо мали значний вплив на процеси національного відродження українців.

Як ми вже зазначили, зарубіжна історіографія виділяє різні типи фронтирів. Термін «прикордоння» не підходить для означення внутрішніх фронтирів, оскільки він вимагає географічної локалізації по відношенню до державних рубежів. Разом з тим, релігійні, культурні, ментальні, національні та інші типи фронтирів можуть формуватися не обов'язково вздовж державного кордону. Для їх означення, на наш погляд, можна використовувати такі терміни, як фронтірні зони, внутрішні фронтіри, зони розламу, які дозволяють їх виділити та наголосити на основній властивості – активній взаємодії, відсутності цілісності, певної опозиційності.

Цілком закономірно постають два питання: по-перше, які ідеї Тернера, незважаючи на модифікації, зберігають актуальність для сучасних дослідників, по-друге, які перспективи їх використання у вивченні проблем історії України.

Щодо першого питання, на наш погляд, всі дослідження, як американських фронтирів, так і європейських прикордонних територій тощо, поєднує надання пріоритету в науковому аналізі взаємодії різних спільнот, при чому фактори, які обумовили її, можуть бути різними – засвоєння, колонізація, боротьба за територію, невизначеність кордону, незавершеність процесу розмежування національних територій, або політика пануючих держав, спрямована на асиміляцію підкорених народів (наприклад, Російська імперія).

Крім того, як зазначає Бйорріс Куцмані, Ф. Тернер вказував на взаємодію в різних сферах – економічній, культурній, ментальній, політичній: «Особливо перспективною мені видається Тернерова

спроба поєднати в своїй концепції економічні, ментально-історичні та політичні аспекти. І актуальність тут полягає навіть не у твердженнях дослідника, а радше в самому факті, що Тернер поставив питання про багатовимірність кордону» [12, с.71]. Погоджуємося, що такий підхід значно розширює напрямки пошуку та дозволяє проаналізувати різні аспекти взаємовпливів, а значить поглибити висновки наукового аналізу.

Андреас Каппелер наголошує на особливому значенні прикордоння в історії України, оскільки вона розташована між кочовим тюрко-татарським ісламським та слов'янсько-християнським світами. На думку вченого, окрім Причорномор'я Україна має ще один прикордонний регіон – Закарпаття [13, с.17].

Яскравим прикладом наукового аналізу українських порубіжних територій є робота японського історика Куромії Гіроакі «Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки» [14]. Звернення автора в дослідженні до порівняльної перспективи дозволило визначити специфіку цієї території, зокрема, певну політичну свободу від центрів, як від Києва, так і від Москви [14, с.19-20]. Автор підкреслює, що в межах Російської імперії окрім Донбасу свободу уособлював Сибір, але який сприймався по-іншому, оскільки представляв суворі умови проживання.

Цілком зрозуміло, що роботи Андреаса Каппелера та Куромії Гіроакі далеко не вичерпують перелік дослідження українського прикордоння. Історіографію доповнили також найновіші роботи українських дослідників, наприклад В. Кравченка та В. Брехуненка. Це приклади застосування концепту прикордоння ближчі до класичного розуміння.

На перспективності залучення прикордонних територій в контексті формування націй наголошує А. Каппелер: «Прикордонні регіони відігравали особливу роль у процесах формування націй, які пов'язані з націоналізацією територій. Етнічна гомонізація прикордонних регіонів і ліквідація проміжних зон стали важливим завданням етнічних національних держав» [12, с.53].

На наш погляд, теорія фронтиру відкриває широкі можливості в дослідженнях національно-визвольної боротьби та державотворення українців кінця XIX – початку XX ст. Оскільки саме поняття фронтір містить у собі сенс взаємодії різних спільнот, структур, а значить відсутності цілісності, виділення таких зон розламу дозволить визначити, зокрема, фактори, які послаблювали державотворення (у разі протидії), та які сприяли йому. Крім того, такий підхід акцентує увагу, на такому важливому аспекті державотворення, як консолідація суспільства.

В Україні початку XX ст., окрім прикордонних регіонів в класичному розумінні (Південна Україна, Слобожанщина, Західна Україна), можна виділити також внутрішні фронтири, наприклад, соціальний, суспільно-політичний, національний, релігійний.

В національному складі міст Наддніпрянщини початку XX ст. українці не представляли більшості. Оскільки українська територія тривалий час входила до зони так званої осілості єврейського населення, в українських містах євреї складали третину населення, ще одну третину – росіяни. Так, у 1897 р. в містах 9 губерній Наддніпрянської України українці складали 30,5%, росіяни 34,5%, євреї 27% [15, с.28]. Разом з тим, дослідники вказують на відмінностях складу міського населення у різних регіонах України. Наприклад, в містах Волинської губернії у 1897 р. українці складали лише 19,7% [16, с.16].

Крім того, слід пам'ятати, що тривалий час кордон між Російською імперією та Річчю Посполитою проходив по річці Дніпро. Після розділів Польщі та включення Правобережжя до складу Росії, на цій території залишалися відчутними польські впливи в суспільно-політичній сфері.

Наприкінці XIX ст. 90% українців були зайняті у сільськогосподарському виробництві [17, с.81]. Крім того, буржуазія в українських губерніях Російської імперії за своїм складом була багатонаціональною, серед якої 10,3% представляли українці, 11% росіяни, 64% євреї [18, с.78-79].

Таким чином, ми можемо говорити про внутрішні соціальні та національні фронтири українського державотворення початку XX ст., адже кожна національна спільнота та соціальні групи в умовах Російської імперії мали власні пріоритетні завдання.

Що стосується суспільно-політичних фронтірів, то необхідно проаналізувати діяльність різних суспільно-політичних організацій в українських губерніях, зокрема політичних партій: українських, загальноросійських, польських, єврейських та інших національних меншин. Партії представляли не просто різні національні інтереси, соціальні групи, часто їх програми щодо українського питання, соціально-економічних та політичних перетворень були діаметрально протилежними.

Сучасні українські та зарубіжні вчені обстоюють різні наукові підходи та методи, представляють їх широкі пізнавальні можливості в галузі регіональних та прикордонних історичних досліджень. Відомий український вчений О. Реснт подальші перспективи регіональних досліджень бачить у полідисциплінарних підходах: «Спроби обмеження вивчення монодисциплінарними (економічними, соціальними, культурологічними, релігієзнавчими, етнологічними та іншими) підходами неодмінно дадуть однобоке уявлення про вказані процеси, оскільки спричинять гіперболізацію якогось одного чи декількох факторів» [19, с.10].

Разом з тим, науковці наполягають на важливості збереження взаємодії національної та локальної історії. Подібні зауваження, з якими важко не погодитися, лунають як застереження для дослідників від

спрощеного розуміння значення регіональних досліджень. Наприклад, російській колега С. Маловичко наголошує: «Історіографічна практика нової локальної історії ґрунтується на рефлексії про здатність бачити ціле раніше складових його локальних частин, сприймати та розуміти контекстність, глобальне і локальне, відношення історичних макро- та мікрорівнів» [20, с.42]. Ми приєднуємося до думки московського історика. Безперечно, науковий аналіз регіональних подій та явищ в загальнонаціональному контексті дозволить вивести дослідження на новий рівень, підвищити їх наукову цінність, розширити розуміння складних проблем вітчизняної історії.

Російські історики успішно опановують концепцію Тернера в дослідженнях порубіжних областей Північного Кавказу та пов'язують поглиблення наукового пошуку із впровадженням різних наукових методів, у тому числі компаративного [21].

Історична компаративістика давно привернула увагу також вітчизняних істориків. Наприклад, значення порівняльних досліджень в історичній регіоналістиці підкреслювали Я. Верменич [6, с.19], І. Колесник [7, с.213]. На думку С. Кульчицького компаративний аналіз сприятиме об'єктивним висновкам у розв'язанні дискусійних проблем вітчизняної історії [22, с.135].

Безперечно, проблеми національного відродження та державотворення українців ставлять цілу низку складних та дискусійних питань. Звернути увагу на роль регіонального фактору у формування української нації закликав відомий дослідник з української діаспори І. Лисяк-Рудницький. Вчений наголошував на відмінностях в процесі національного відродження в різних регіонах України, при чому він розрізняв між ними основні (Лівобережжя, Слобожанщина, південна Україна, Правобережжя, Галичина, Буковина) та маргінальні (Кубанщина, Холмщина, Карпатська Україна) [23, с.153]. І. Лисяк-Рудницький рекомендував дослідникам не обмежувати науковий аналіз генези української нації виключно національним рухом та враховувати вплив різних суспільно-політичних організацій та регіональних рухів [23, с.147].

Інший дослідник із української діаспори, В. Верига, розглядає історію українського національного відродження к. XVIII – поч. XX ст. в регіональному розрізі. Вчений не лише впорядковує виклад подій за регіонами, а піддає порівняльному аналізу рівень розвитку національної свідомості в окремих регіонах [24].

У вітчизняній історіографії з'являються дослідження окремих аспектів українських визвольних змагань та державотворення в різних районах України. Так, Ю. Котляр ставить завдання визначити регіональні відмінності повстанського руху селян 20 рр. XX ст., здійснити їх типологізацію [25, с.183]. На підставі аналізу документальних матеріалів І. Хміль характеризує вплив III Універсалу Центральної Ради на посилення національно-визвольного руху в регіонах України [26]. Запорізькі дослідниці Г. Турченко та Є. Назарова розглядають регіональний рух як складову суспільно-політичних рухів на Півдні України [27].

Компаративний аналіз національно-визвольної боротьби українців у контексті центрально-східноєвропейського регіону на порядок денний ставить безліч питань. Порівняння передумов розгортання державотворчих процесів на початку XX ст. українців та інших недержавних народів Центрально-Східної Європи засвідчує, що українці увійшли в активну фазу творення національної держави в умовах в цілому не гірших за інших народів. Наприклад, українці були найчисельнішим поневоленним народом у центрально-східноєвропейському регіоні, мали високі темпи соціально-економічного розвитку, національне відродження українців як і інших народів пройшло три етапи розвитку [28].

Такі порівняння примушують замислитись над питанням: чому все-таки українці не змогли відстояти своїх прав у той час, коли менш чисельні народи здобули незалежність під час революцій 1917-1918 рр.? Очевидно вимагають глибокого наукового аналізу внутрішні процеси, насамперед, ролі регіонального фактору в державотворенні, порівняння особливостей національно-визвольних процесів в різних частинах України, врахування процесів на прикордонних територіях та внутрішніх фронтах.

Потребує характеристики державотворча діяльність та політична платформа Центральної Ради в контексті їх привабливості та відповідності політичним та соціально-економічним очікуванням регіонів, оскільки відкритим залишається питання чому окремі українські території відповіли посиленням регіоналізації, що проявилось у проголошенні декількох державних утворень (Донецько-Криворізька республіка, Радянська соціалістична республіка Тавриди, Одеська радянська республіка) та посиленням повстанських рухів.

На початку XX ст. у середовищі української інтелігенції міцно тримала позиції концепція обмеженості соціальної структури українців, яких вслід за суспільно-політичними діячами XIX ст. характеризували як селянську націю. Цілком закономірно перед діячами Центральної Ради повстало завдання враховувати інтереси різних соціальних груп у розробці програм реформування та державотворення, але чи були вони готові до подібних випробувань? Що запропонували для розв'язання нагальних проблем промислових центрів України, яких конкретно вжили заходів для об'єднання інтересів усіх соціальних верств та регіонів? Як їх діяльність сприяла гомонізації суспільства в зонах внутрішніх фронтів?

Безперечно, посилюють та забезпечують уряду широку підтримку населення такі якості, як здатність до політичних компромісів, гнучкість, відповідність політичної програми реаліям, прагнення врахувати інтереси різних регіонів. Натомість консервація політичних концепцій, морально застаріла програма, яка вже не відповідала викликам нової доби та революційним процесам, спричинила наростання суперечностей як між різними соціальними групами, політичними силами, так і на лінії регіон-центр, що ослабило українські національні сили у боротьбі за збереження державності у 1917-1920 рр.

Означені питання можна звести до одного – характеристика ефективності українських національних урядів у виконанні функції консолідації суспільства на досягненні основних завдань державотворення. Разом з тим, цікавим залишається питання про роль регіонального фактору та фронтирів в державотворенні інших народів Центрально-Східної Європи у порівнянні з українським історичним досвідом.

Джерела та література

1. Смолій В. Вступне слово / В. Смолій // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.2. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С.7-11.
2. Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації / Я. Верменич // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.3. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – С.9-40.
3. Нагорна Л. Теорія регіоналізму: сучасне бачення / Л. Нагорна // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.2. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С.81-94.
4. Кононов И. Социология и проблемы пространственной организации общества / И. Кононов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №4. – С.57-78.
5. Тереза Мареш. «Микроистория» – возрождение региональной истории на польской почве / Тереза Мареш // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. – Вип.2. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С.67-78.
6. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні / Я. Верменич // Українській історичний журнал. – 2001. – №6. – С.3-21.
7. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія / І. Колесник // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.1. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С.205-220.
8. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – Берлін : В-во української молоді, 1924. – 237 с.
9. Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії / М. Кирчанів // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип. 1. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С.79-88.
10. Чорновол І. Теорія компаративних фронтирів / І. Чорновол // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.3. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – С.41-66.
11. Фредерик Джексон Тернер. Значення фронтиру для американської історії / Фредерик Джексон Тернер // Україна модерна. Пограниччя. Окраїни. Периферії. – К. : Критика, 2011. – №18. – С.11-46.
12. Форум «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження // Україна модерна. Пограниччя. Окраїни. Периферії. – К. : Критика, 2011. – №18. – С.47-78.
13. Андреас Каппелер. Мала історія України / Пер. з німецької. – К. : К.І.С., 2007. – 264 с.
14. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки / Куромія Гіроакі; пер. з англ. Г. Кіорьян, В. Агеєв; передм. Г. Немирі. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.
15. Турченко Ф.Г. Південь України напередодні Першої світової війни / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – Вип. XVII. – С.7-47.
16. Рацілевич А. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумов формування національного руху на Волині на початку ХХ ст. / А. Рацілевич // Волинські історичні записки: Зб. наук. праць. – Житомир : Полісся, 2008. – Т.1. – С.16-19.
17. Турченко Г.Ф. Соціальний потенціал українського державотворення напередодні Першої світової війни / Г.Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – Вип. XIV. – С.72-97.
18. Кругляк Б.А. Промислові монополії та внутрішня торгівля на Україні / Б.А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1989. – №10. – С.81-90.
19. Реєнт О.П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / О.П. Реєнт // Проблеми історії України ХІХ-ХХ ст. Зб. наук. пр. – Вип. VIII. – К., 2004. – С.8-19.
20. Маловичко С. Історіографія локальної історії: сучасне становище та основні тенденції розвитку / С. Маловичко // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.2. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С.29-46.
21. Колесникова М.Е. Новые направления изучения региональной истории : истории пограничных областей Северного Кавказа / Колесникова М.Е., Маловичко С.И. // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2004. – №3. – С.48-58.
22. Кульчицький С. Імперський чинник в історичному розвитку України / С. Кульчицький // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. Вип.1. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С.135-154.
23. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К. : Основи, 1994. – Т.1. – С.145-171.
24. Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. Верига. – Львів : Світ, 1996. – 448 с.
25. Котляр Ю. Регіональні аспекти повстанського руху селян 20-х рр. ХХ ст. / Ю. Котляр // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомч. збірник наук. праць. – К., 2005. – Вип.13. – С.183-201.
26. Хміль І.В. Вплив ІІІ універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України / І.В. Хміль // Українській історичний журнал. – 2004. – №2. – С.3-15.

27. Турченко Г.Ф. Регіональний рух у південноукраїнському регіоні на початку ХХ століття / Г.Ф. Турченко, Є.П. Назарова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. XXX. – С.138-148.
28. Винарчук Т.В. Український національний рух в контексті визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи (кін. ХІХ ст. – 1920 р.): компаративний аналіз : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.

Винарчук Т.В. Регион, пограничье, фронтир как концепты исследования создания украинской государственности начала ХХ в.

В украинской и зарубежной историографии получает распространение направление научного анализа так называемых фронтиров, или пограничных территорий, которое берет начало в историографии США. В результате научных поисков и теоретического переосмысления ученые не только модернизировали эту теорию, но также обосновали отход от линейного понимания фронта. Религиозные, культурные, ментальные, национальные и другие типы фронтиров могут формироваться не обязательно вдоль государственной границы. Для их определения можно использовать такие термины, как фронтирные зоны, внутренние фронтиры, зоны разлома.

Ключевые слова: регион, историческая регионалистика, приграничье, фронтир, компаративистика, государственное строительство.

Vynarchuk T.V. Region, border, frontier as concepts of research of Ukrainian state in the early 20th century

Direction of scientific analysis of so-called frontiers or borderland areas, which is rooted in the historiography of the U.S., gets spread in Ukrainian and foreign historiography. As a result of scientific research and theoretical rethinking scientists not only upgraded this theory but proved a departure from a linear understanding of the frontier. Religious, cultural, mental, national and other types of frontier can be formed not necessarily along the state border. Such terms as frontier zones, inner frontiers, break areas can be used for their definitions.

Keywords: area, historical regional, borderland, frontier, comparativistics, state building

УДК: 930.2(=497.2)(477.6)

Ю. О. Іріюглу

ДОДЖЕРЕЛЬНИЙ ЕТАП ПОБУТУВАННЯ УСНИХ НАРАТИВІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ІНТЕРВ'Ю БОЛГАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я)

Стаття присвячена розробці одного з ключових питань усно-історичних досліджень – доджерельного побутування усних наративів та соціально-психологічних факторів, що детермінують форму та змістовне наповнення як процесу інтерв'ювання, так і оформлення усних історій у вигляді актуалізованого історичного джерела. Розробка проблемних питань доджерельного побутування усних історій виконана на основі матеріалів інтерв'ювань представників болгарського населення Північного Приазов'я, що, з огляду на соціокультурні особливості даної етнічної групи, дозволило більш яскраво та рельєфно представити процес формування та функціонування усних спогадів.

Ключові слова: усна історія, інтерв'ю, усно-історичне джерело, болгарське населення, Північне Приазов'я.

Теоретико-методологічні зміни у вітчизняній історичній науці в 1990-х роках призвели до появи в арсеналі українських дослідників цілої низки дослідницьких методик антропоцентричного характеру. Однією з них є усна історія. На сьогоднішній день термін «усна історія» розуміється як багатофункціональне явище із складною внутрішньою структурою. Наразі у вітчизняному історіографічному просторі та історичному джерелознавстві зокрема розглядається у наступних значеннях: 1) усна історія – знання про минуле, що передається у суспільстві в усній формі; 2) усна історія – методика фіксації цього знання про минуле; 3) усна історія – кінцевий продукт такої фіксації; 4) усна історія – наукова дисципліна із сумою реквізитів та понятійним апаратом [1].

В свою чергу, кожен з визначених пунктів заслуговує на особливу увагу та тлумачення, наразі, ми маємо низку робіт присвячених питанням організації та проведення усно-історичного інтерв'ю та подальшій роботі з усно-історичними джерелами [2; 3]. Однак введення усно-історичних джерел до наукового обігу обумовлює необхідність глибинного розуміння природи їх формування та функціонування. Одним з основних питань в цьому аспекті є доджерельний етап побутування усних історій, як результату мнемонічної діяльності респондентів, розв'язання якого, приводить до визначення каталізаторів поведінкових форм респондентів та обумовлює набір дослідницьких методик усних істориків у ході основних етапів реалізації акту усної історії – створення, фіксації та подальшої інтерпретації «новоствореного» джерела.